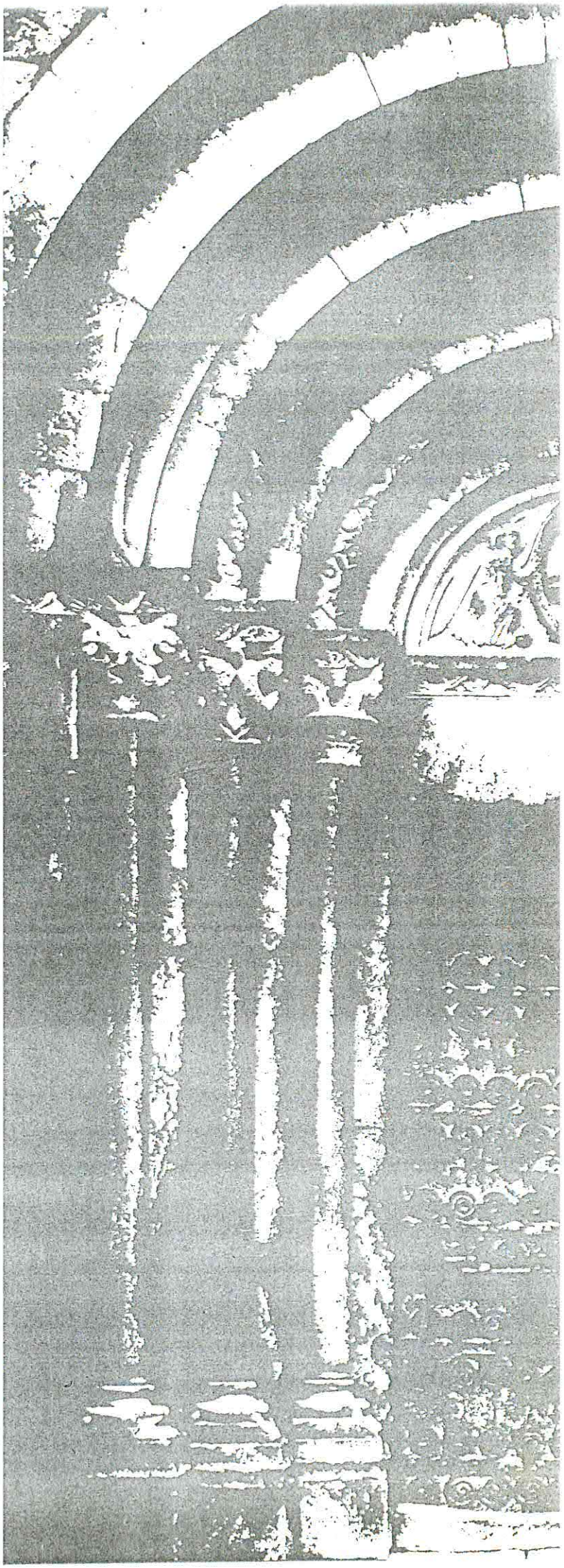

Handreiking voor de jaarorde
aangeboden door de
Sectie Eredienst van de
Raad van Kerken in Nederland

De Eerste Dag

Jaargang XXII, aflevering 2
lente 1999

Colofon

'De Eerste Dag' wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid
van de sectie Eredienst van de Raad van Kerken in Nederland.
'De Eerste Dag' is een uitgave van Boekencentrum Uitgevers te Zoetermeer.

ADMINISTRATIEADRES:
Administratie 'De Eerste Dag', Postbus 29, 2700 AA Zoetermeer, tel. (079) 362 86 28, algemeen nummer (079) 361 54 81, fax (079) 361 54 89.

ABONNEMENTEN:
'De Eerste Dag' verschijnt eenmaal per kwartaal en kost in Nederland *f* 69,50 per jaar, buiten Nederland: *f* 97.50. Losse nummers zijn te bestellen door overschrijven van *f* 21,90 op giro: 610252 t.n.v. Boekencentrum BV o.v.v. het gewenste exemplaar. Exemplaren van de brochure 'Oecumenisch Leesrooster 1998-2000' met jaarrooster en toelichting (94 pag.) zijn bij de uitgever verkrijgbaar à *f* 19,95 (incl. verzendkosten) per exemplaar door overschrijving van dit bedrag op voornoemd gironummer o.v.v. 'Oecumenisch Leesrooster'
Een abonnement op 'De Eerste Dag' kan elk gewenst moment ingaan en wordt automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het einde van een jaargang het abonnement wordt opgezegd. Een jaargang begint steeds op 1 oktober.

ADVERTENTIES:
Adviesbureau Hardeman Ede
Postbus 8110. 6710 AC Ede,
tel.: (318) 65 31 07, fax: (0318) 65 31 08

BASISLAY-OUT
Fons Eliëns. *Haarlem*

LAY-OUT
Theo Wanders, *Den Haag*

UITVOERING
Boekencentrum Uitgevers, *Zoetermeer*

DRUKWERK
Drukkerij Moretus, *Den Haag*

Redactie en medewerkers van 'De Eerste Dag' van de Raad van Kerken in Nederland:

REDACTIE-SECRETARIS
Drs. Gerben H. Westra
Willibrorduslaan 160
1216 PE Hilversum
(035) 621 13 17

STUDIE-SECRETARIS
Dr. D. Monshouwer
Kijftenbeltlaan 14
3871 BD Hoevelaken
(033) 253 56 55

EINDREDACTEUR
Ds. Klaas Touwen
Pieperslaan 30
6955 AR Ellecom
(0313) 41 33 49

ASSISTENT-EINDREDACTEUR
Ds. Diederiek van Loo
Ina Boudier Bakkerlaan 51
7207 KX Zutphen
(0575) 52 83 03

OVERIGE REDACTIELEDEN
Drs. L.W.F.P. van den Bogaard - *Boxtel*
Dr. J. Dubbink - *Breukelen*
Ds. Pieter Endedijk - *Scherpenzeel*
Ds. Jac. Goorhuis - *Groningen*
Hans Jansen - *Den Haag*
Dr. J.P. Schouten - *Bloemendaal*

MEDEWERKERS
Ds. E. Bakker - *Utrecht*
Ds. K. van Bergen - *Duiven*
Prof.dr. J.P. Boendermaker - *Hilversum*
Dr. R.A. Bosch - *Schiedam*
Ds. J.C. Greive - *Roderwolde*
Prof.drs. B.P.M. Hemelsoet - *Amsterdam*
Drs. H.J. Huyser- *Utrecht*
J. Jansen - *Heeswijk*
Drs. J. de Jongh - *Hengelo*
Dr. Ko Joosse - *Rotterdam*
Ds. F. Kalis - *Schiedam*
Ds. A.E. Keuning - *Oudwoude*
Drs. A. van Lunteren - *Hilversum*
Ds. A.G.L. van Nieuwpoort - *Amstelveen*
H.J. van Ogtrop - *Haarlem*
Ds. A. Plantinga - *Zutphen*
Drs. H. van Reisen - *Eindhoven*
Drs. N.L.M. Vlaming - *Ede*
Hans Werkman - *Amersfoort*

WERKGROEP MET DE KINDEREN IN DE KERK
Ds. Jac. Goorhuis (coördinator)
Noorddijkerweg 15a
9734 AS Groningen
(050) 541 60 19

Samen op Weg Jeugdwerk/Westhill
Postbus 114
3970 AC Driebergen
Periodiek: Bonnefooi
Contactpersoon: Wim Barnard en Mirjam Schaap

Nederlandse Vereniging van
Vrijzinnige Zondagsscholen
Grundellaan 13
7552 EC Hengelo
Periodiek: De Kandelaar
Contactpersoon: Margreet Spijker-van der Laan

Nederlandsche Zondagsschool Vereeniging
Postbus 3
1200 AA Hilversum
Periodiek: Kind op Zondag
Contactpersoon: Hanna van Dorssen

ZWO-Organisaties Kindermateriaal
Zuidsingel 11
3811 HA Amersfoort
Periodiek: Jouw Krant
Contactpersoon: Marijke van Grafhorst

Vieringen met Kinderen
Gooi en Sticht
Postbus 133
3740 AC Baarn
Periodiek: Vieringen met Kinderen
Contactpersoon: Anneke van Wijngaarden

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

a. van liederenbundels

LB	= Liedboek voor de Kerken
ZJ	= Zingt Jubilate (Liedboek voor katholiek Vlaanderen)
RSB	= Randstadbundel
EB	= Gezangboek van de Evangelische Broedergemeente
R	= Responsorium (refrein, keervers)
GvL	= Gezangen voor Liturgie, uitg. Gooi en Sticht
OKG	= Oud-Katholiek Gezangboek

b. van gebedenboeken

D	= Janet Morley, All desires known
M	= Aan de hand van Mozes, Prof.dr. G. van der Leeuwstichting
PCY	= Prayers for the Christian Year
OKK	= Oud-Katholiek Kerkboek
OKU	= Oranjekapel Utrecht
ASB	= Alternative Service Book

c. van namen

J.C.Gr.	= J.C. Greive
E.B.	= E. Bakker
H.	= B. Hemelsoet
D.M.	= D. Monshouwer
J.P.B.	= J.P. Boendermaker
N.V.	= N. Vlaming
K.T.	= Klaas Touwen
A.v.L.	= A. van Lunteren
A.E.K.	= A.E. Keuning
H.J.O.	= H.J. van Ogtrop
H.J.H.	= H.J. Huyser
H.J.	= H. Jansen
K.J.	= K. Joosse
J.P.S.	= J.P. Schouten
J.d.J.	= J. de Jongh
D.v.L.	= M.D. van Loo
G.A.V.	= G.A. de Vries
L.v.d.B.	= L. van den Bogaard
P.E.	= P. Endedijk
Jac. G.	= Jac. Goorhuis
K.v.B.	= K. van Bergen
J.D.	= J. Dubbink
R.A.B.	= R.A. Bosch
A.A.v.D.	= A.A. van Daalen
M.S.-v.d.L.	= M. Spijker-van der Laan
J.J.	= J. Jansen
A.v.N.	= A. van Nieuwpoort
A.P.	= A. Plantinga
H.W.	= H. Werkman

© Boekencentrum Uitgevers, Zoetermeer
Auteursrechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
ISSN 0165-4268

Welke vrouw wil zes mannen?

Augustinus' uitleg van de ontmoeting tussen Jezus en de vrouw bij de bron[1]

Wie samen met anderen het evangelieverhaal leest over de ontmoeting tussen Jezus en de Samaritaanse vrouw bij de bron (Joh. 4,1-42), stuit vroeg of laat op een tot de verbeelding sprekend detail. Na een nogal uitvoerige gedachtewisseling over het water in de Jakobsput en het water van Jezus, vindt er in het verhaal een schokkende overgang plaats: Jezus draagt de vrouw op om haar man te roepen. 'Ik heb geen man,' luidt het antwoord van de vrouw, waarop Jezus reageert: 'Terecht zegt gij: ik heb geen man, want gij hebt vijf mannen gehad en die gij nu hebt, is uw man niet; hierin hebt gij de waarheid gesproken' (Joh. 4,16vv).
Globaal gesproken reageert men drieërlei op deze passage. Velen beschouwen de Samaritaanse als een zondares. Zij lezen in de passage een verwijzing naar minstens vijf mislukte huwelijken. De vrouw moet het dus wel erg bont hebben gemaakt en lijkt een vrijster op middelbare leeftijd. Zo'n interpretatie werpt een stralend licht op Jezus: met zijn opmerking over de geschiedenis van de Samaritaanse vrouw, treedt zijn alwetendheid klaar voor de dag. Het is dan zijn verdienste dat de vrouw tot inkeer komt en Hem als profeet belijdt.
Anderen zien in de geschiedenis van de vrouw een bevestiging van haar houding vol zelfvertrouwen: zij is door geen man klein te krijgen en geldt als een feministe avant la lettre. Haar geschiedenis met de vijf mannen is een bevestiging van de vrijmoedigheid waarmee ze met Jezus in gesprek is gegaan. Deze interpretatie werpt niet alleen een stralend licht op de vrouw maar levert eveneens een sympathiek beeld van Jezus op: Hij openbaart zich in dit verhaal tot een vrouwvriendelijke rabbi, die uit is op de gelovige instemming van de Samaritaanse zonder haar te veroordelen om haar geschiedenis met vijf mannen.
De derde reactie betreft mensen bij wie rond deze passage twijfels ontstaan over de interpretatie van dit verhaal. 'Wat kan er bedoeld zijn,' vraagt men zich dan af, 'met een vrouw die vijf mannen heeft gehad en van wie de huidige niet de hare is?' Er zou nog sprake kunnen zijn van mánnen met vijf vrouwen, bijvoorbeeld in culturen met polygamie. Maar omgekeerd: een vrouw met vijf mannen, wat heeft dat te betekenen? En met de vasthoudendheid waarmee deze laatste vraag wordt gesteld, groeit een hardnekkige weigering om dit verhaal serieus te nemen in een letterlijke of historische zin. Maar wat met dit verhaal dan wel als goed nieuws gezegd wil zijn, daarover heeft men nauwelijks een idee.

Het verhaal over Jezus en de vrouw bij de bron staat dit jaar centraal op de derde zondag van de veertigdagentijd. Wie zich herkent in de derde reactie en wil zoeken naar een diepere zin en betekenis, ontdekt wellicht aangename verrassingen in de uitleg van Augustinus (354-430). Zijn uitleg van de ontmoeting tussen Jezus en de Samaritaanse staat in deze bijdrage centraal.[2] De langste en meest gedetailleerde behandeling van deze evangeliepassage treft men aan in tractaat 15 over het evangelie volgens Johannes (*Io.eu.tr.* 15).[3] Naast dit tractaat is er van Augustinus over deze evangelietekst een minder uitgebreide beschouwing bewaard gebleven in de zogenaamde 83 verschillende vraagstukken (*diu.qu.* 64).[4]
Over de datering van beide teksten valt weinig met zekerheid te zeggen.[5] Duidelijk is alleen dat de kortere beschouwing ouder is dan de langere. Er ontstaat aldus een mogelijkheid de beide keren dat Augustinus dit verhaal becommentarieert met elkaar te vergelijken en naar een ontwikkeling te zoeken.[6]

Augustinus' uitleg over Jezus bij de Samaritaanse vrouw

Augustinus start zijn beschouwingen over Johannes 4 met een waarschuwing. Daardoor wordt iets duidelijk van de manier waarop hij met de Schrift in het algemeen omgaat en met het evangelie in het bijzonder. Hij wijst er op dat evangelieverhalen verborgen betekenissen bevatten: er staat om zo te zeggen niet wat er staat en het is de kunst om tussen de regels door te lezen. Die diepere betekenissen zijn te achterhalen door zorgvuldig en verstandig te lezen. Zo'n manier van lezen levert geluk en kennis op: zij voedt en verkwikt de hongerige en dorstige ziel (*diu.qu.* 64,1 en *Io.eu.tr.* 15,1).

De bron van Jakob (Joh. 4,6)

De put of bron van Jakob is het eerste onderwerp dat Augustinus zowel in *diu.qu.* 64 als in *Io.eu.tr.* 15 van toelichting voorziet.[7] De waterplaats bij Sichar was volgens de evangelist een bron maar had blijkens de gegevens in het vervolg de vorm van een put (Joh. 4,6.7.11): de Jakobsbron schijnt tussen de 10 en 32 meter diep te zijn. Voor Augustinus verbeeldt de waterplaats daarom vooral de diepte van het bestaan: hij leest er een verwijzing in naar het wereldse genot dat in duistere diepte ligt (*diu.qu* 64,2 en *Io.eu.tr.* 15,9.16).

Vermoeid van de tocht (Joh. 4,6)

In de verhandeling staat Augustinus uitvoerig stil bij Jezus' vermoeidheid. Die is natuurlijk allereerst het gevolg van zijn reis van Judea naar Samaria. Maar in een diepere zin verwijst Jezus' vermoeidheid naar de reis van de menswording. Dat is eigenlijk een nog veel grotere tocht: daarin reist het Woord dat in het begin bij God was, naar beneden om tussen de mensen zijn tent op te slaan (Joh. 1,1vv en 1,14 in *Io.eu.tr.* 15,6). Dat verklaart onder andere waarom Jezus in zijn eentje - zonder de leerlingen - bij de put komt. De vermoeidheid van Jezus werkt Augustinus dan uit met een verrassend beeld: in zijn vermoeidheid lijkt de Heer op een hen die voor haar kuikens zorgt. De vergelijking ontleent Augustinus aan het evangelie (Mat. 23,37 en Luc. 13,34), maar de uitwerking ervan verraadt bijna een rabbijnse speelsigheid: 'Broeders en zusters, u ziet hoe een hen door haar kuikens verzwakt. Van geen andere vogel bemerkt men dat zij moeder is. Wij zien allerlei vogels nesten bouwen zoals zwaluwen, ooievaars en duiven. Voordat wij die op het nest zien zitten, merken wij niet dat het ouders zijn. Maar een hen gaat zozeer op in de zwakheid van haar kuikens dat, ook als de kuikens haar niet volgen en u de kinderen niet ziet, u haar toch als moeder herkent: met haar vleugels omlaag, met haar veertjes helemaal uitgezakt en verslonst en met haar schorre stem ziet zij er zo uit dat u haar als moeder herkent, ook als u - zoals ik zei - geen kuikens om haar heen ziet. Zo zwak dan was Jezus vermoeid door de reis' (*Io.eu.tr.* 15,7).
Jezus is zwak door zijn lichaam. Niettemin geldt: het zwakke van God is sterker dan de mensen (1 Kor. 1,25 in *Io.eu.tr.* 15,7). De zwakheid van Christus maakt ons sterk. Dat wordt volgens Augustinus mooi voorafgebeeld in de schepping van Eva uit Adam: 'God had van de man een stuk vlees kunnen afnemen om er de vrouw van te maken. Dat lijkt eigenlijk veel geschikter. Wat immers gevormd ging worden, was het zwakke geslacht en dit zwakke had beter uit vlees gevormd kunnen worden dan uit bot, omdat botten de stevige delen van het lichaam vormen. God ontnam echter aan Adam geen vlees maar een bot om er de vrouw van te maken. De vrouw is van een weggehaalde rib gemaakt en de plaats van het bot is met vlees aangevuld. God had Adam been voor been kunnen geven. God had om de vrouw te vormen geen rib maar vlees kunnen nemen. Wat beduidde Hij dus met wat Hij deed? De vrouw is van de rib gemaakt als ware zij de sterke. Adam is van vlees gemaakt als ware hij de zwakke. Dit nu is Christus en de kerk: zijn zwakheid is onze sterkte!' *Io.eu.tr.* 15,8).

Gezeten bij de bron (Joh. 4,6)
De vermelding dat Jezus bij de bron gaat zitten, is vanzelfsprekend allereerst in verband te zien met zijn vermoeidheid (*Io.eu.tr.* 15,9). Maar in de oudere uitleg knoopt Augustinus daar nog een andere verklaring aan vast: het zitten is uitdrukking van Jezus' leraarschap (*diu.qu.* 64,3) en verwijst naar de praktijk van wat tot op de dag van vandaag met het begrip 'leerstoel' wordt verwoord: de leraar mag zitten en de leerlingen of studenten staan rondom. De hedendaagse praktijk is echter precies andersom: de leerlingen zitten en de docent staat les te geven.

Het zesde uur (Joh. 4,6)
De ontmoeting tussen Jezus en de Samaritaanse vrouw bij de Jakobsbron speelt zich af rond het zesde uur: volgens onze dagindeling is dat rond het middaguur, op het heetst van de dag.[8] In Augustinus' oudste uitleg wordt dit zesde uur verbonden met de zesde leeftijdsfase van een mens. Hij onderscheidt als eerste de *infantia* (kind) en vervolgens de *pueritia* (puber), de *adolescentia* (jongeling 17-30), de *juventus* (jongere 30-45), de *gravitas* (gewichtige) en als laatste de *senectus* (oudere). In deze laatste leeftijdsfase, op het zesde uur dus, krijgen wij de opdracht om de oude mens af te leggen: die is aan vergankelijkheid en tijd gebonden. We moeten ons bekleden met de nieuwe mens, die naar Gods beeld is geschapen (Ef. 4,22vv). Vanaf het zesde uur daalt de zon als symbool van de manier waarop voor een christen op de oude dag het genoegen in het zichtbare gaat verminderen en zijn innerlijk wordt herschapen door liefde voor het onzichtbare: men bekeert zich tot het innerlijke licht dat nooit ondergaat (*diu.qu.* 64,2).
In de latere uitleg verwijst het zesde uur naar het zesde wereldtijdperk: Augustinus onderscheidt als eerste het tijdperk dat loopt van Adam tot Noach; vervolgens de perioden tussen Noach en Abraham, Abraham en David, David en de Babylonische ballingschap, de ballingschap en Johannes de Doper en tenslotte het tijdperk dat loopt van Johannes de Doper tot heden (*Io.eu.tr.* 15,9).

De Samaritaanse (Joh. 4,7)
Als Jezus vermoeid is gaan zitten, nadert er een Samaritaanse vrouw om water te putten. Augustinus ziet in zijn eerste uitleg de Samaritaanse alleen als een verwijzing naar afgoderij. Daartoe legt hij verband met 2 Koningen 17,25-34, waarin wordt verhaald hoe in de steden van Samaria op initiatief van de koning van Assur zich een gemengde bevolking vestigde. De bewoners vervolgden daar hun praktijken om godenbeelden te maken en die in verschillende tempels te plaatsen (*diu.qu.* 64,4).
Later laat Augustinus zich heel wat omzichtiger uit over de Samaritanen en volstaat hij met de opmerking dat zij geen deel uitmaken van het joodse volk en als zodanig vreemdelingen zijn. Voor deze verklaring legt hij verband met Lucas 17,17v: een Samaritaan keert daarin als enige van tien genezen melaatsen bij Jezus terug om Hem te bedanken en wordt vervolgens door Jezus als vreemdeling ten voorbeeld gehouden (*Io.eu.tr.* 15,10).

Het verlangen om te drinken (Joh. 4,7-9)
Op Jezus' verzoek Hem te drinken te geven reageert de Samaritaanse vrouw verbaasd: joden hadden geen omgang met Samaritanen (Joh. 4,9). Augustinus ziet hierin bevestigd dat Samaritanen en joden vreemdelingen waren voor elkaar: 'De joden maakten nooit gebruik van Samaritaanse waterkruiken. En omdat de vrouw een kruik droeg om er water mee te putten, verwonderde zij zich dat een jood haar te drinken vroeg. Maar Hij die te drinken vroeg, dorstte naar haar geloof' (*Io.eu.tr.* 15,11). Het dubbelzinnige karakter van Jezus' dorst wordt bij deze uitleg met één korte zin verklaard.
In de oudere uitleg verantwoordt Augustinus de interpretatie dat Jezus niet naar het water uit de bron maar naar het geloof van de vrouw verlangt, door verband te leggen met Johannes 4,31-34. De Heer gaat daar namelijk niet in op de uitnodiging van de dan uit de stad teruggekeerde leerlingen om iets te eten van de door hen meegebrachte boodschappen. Hij heeft al te eten: zijn voedsel is de wil van de Vader te volbrengen. 'Wat dus zijn voedsel is,' aldus Augustinus, 'is ook zijn drank. Daarom dorstte Hij bij die vrouw ernaar dat Hij in haar de wil van de Vader zou doen en diens werk zou volbrengen' (*diu.qu.* 64,4).[9]

Op zoek naar levend water (Joh. 4,10)
Na de verbaasde reactie van de Samaritaanse dringt Jezus verder aan: als de vrouw begrip had van de gave van God en wist wie haar te drinken had gevraagd, had zijzelf Jezus om water verzocht en was haar levend water geschonken. In de gave van God en het levende water leest Augustinus een verwijzing naar de Heilige Geest (*diu.qu.* 64,4 en *Io.eu.tr.* 15,12). Die uitleg wordt hem ingegeven door wat de evangelist elders in het evangelie over stromen levend water aantekent: 'Jezus sprak toen over de Geest die men zou ontvangen als men tot geloof in Hem kwam' (Joh. 4,37vv). De Samartitaanse krijgt als het ware dus een hint. Dat Jezus haar in dit stadium niet onomwonden maar verhuld toespreekt, is in de visie van de evangelist het gevolg van het feit dat Jezus nog niet is verheerlijkt. In de visie van Augustinus is dat bovendien het gevolg van het feit dat de Samaritaanse nog geen vertrouwen in Jezus laat opborrelen. Een langdurig misverstand is het gevolg.
In Augustinus' oudste uitleg wordt nu met voortvarendheid de gedachtewisseling tussen Jezus en de Samaritaanse weergegeven en legt Augustinus er telkens de nadruk op dat de vrouw Jezus' uitspraken letterlijk neemt. Zij merkt immers op: 'Heer, Gij hebt geen emmer en de put is diep. Hoe komt Gij dan aan dat levende water?' In de reactie van de Heer klinkt vervolgens een nadere toespeling op het dubbelzinnige karakter van het levende water: wie van dat water drinkt, heeft nooit meer dorst en wordt bovendien zelf een waterbron van eeuwig leven (Joh. 4,11-14).
'Wat is er nu duidelijker,' tekent Augustinus hierbij aan, 'dan dat de Heer geen zichtbaar maar onzichtbaar water beloofde en Hij niet in een letterlijke maar in een geestelijke zin over water sprak' (*diu.qu.* 64,5 en *Io.eu.tr.* 15,14). En met groot inbeeldingsvermogen vervolgt hij in zijn verhandeling vol sympathie voor de vrouw: 'Geen dorst hebben, dat vond zij verrukkelijk. Zij dacht dat dit haar door de Heer letterlijk was toegezegd. Dat zal ook wel gebeuren, maar pas bij de verrijzenis van de doden. Zij wilde het echter nu al. God had eerder immers aan zijn dienaar Elia geschonken dat hij gedurende veertig dagen geen honger en dorst had (2 Kon. 19,8). Wie dat gedurende veertig dagen kon verschaffen, kon het ook voorgoed geven. De vrouw smachtte ernaar. Zij had geen behoefte meer aan inspanning en moeite. Voortdurend naar die bron komen, zich beladen met een zware last om in een levensbehoefte te voldoen en steeds weer terugkomen als wat zij had geput weer op was: dat was haar dagelijkse plicht en haar arbeid van alledag. Want de dagelijkse behoefte werd wel gelenigd maar nooit weggenomen. Verrukt over zo'n geschenk vraagt zij Hem dus haar levend water te schenken' (*Io.eu.tr.* 15,15).
De vrouw verkiest het echter nog steeds om Jezus' uitspraak als het ware letterlijk te omarmen en volhardt in haar reactie: 'Heer, geef mij van dat water. Dan zal ik geen dorst meer hebben en hoef ik hier niet telkens te komen putten' (Joh. 4,15 in *diu.qu.* 64,5 en *Io.eu.tr.* 15,17).

'Ga uw man roepen!' (Joh. 4,16)
In het evangelieverhaal naderen we nu de spraakmakende details. Jezus geeft de vrouw namelijk de opdracht haar man te roepen. Augustinus vraagt zich bij deze bijzondere wending eerst af of Jezus' opdracht bedoeld is om de vrouw met behulp van haar man te onderrichten omdat zij Hem zelf niet begreep. Om deze mogelijkheid te onderbouwen legt hij verband met 1 Korintiërs 14,35: 'Indien vrouwen iets willen leren, moeten zij het thuis aan hun man vragen.' De mogelijkheid van deze verklaring legt Augusti-

nus als een onverstandige terzijde: 'Het heet daar dat vrouwen het thuis aan hun man moeten vragen, waar Jezus niet aanwezig is om te onderrichten. Het wordt gezegd tegen vrouwen die Paulus in de kerk wilde laten zwijgen. Maar de Heer was hier zelf aanwezig en sprak met haar onder vier ogen. Dan was het toch onnodig dat Hij haar via haar man aansprak? Hij sprak toch ook niet via een man tot Maria die aan zijn voeten zat en zijn woorden opving? (Luc. 10,39). Laten wij dus verstandig luisteren wat de Heer bedoelt door tegen de vrouw te zeggen: 'Ga uw man roepen.' Misschien zegt Hij dat immers ook tot onze ziel' (*Io.eu.tr.* 15,18).

De sleutel voor de oplossing van Jezus' raadselachtige opdracht zoekt Augustinus in een andere richting: 'Jezus zag dat de vrouw Hem niet begreep maar Hij wilde dat zij Hem wel begreep. Daarom sprak Hij tot haar: 'Roep uw man.' U begrijpt namelijk niet wat Ik bedoel omdat u uw verstand er niet bij hebt. Ik spreek volgens de geest maar u luistert volgens het vlees. Wat Ik heb te zeggen, heeft niet te maken met het genot voor de oren of voor de ogen, met de reuk, de smaak of de tastzin. Het wordt slechts door de geest begrepen, alleen door het verstand. Dat verstand is bij u niet aanwezig en daarom begrijpt u niet wat Ik bedoel. Gebruik uw verstand om daardoor onderricht en bestuurd te worden' (*Io.eu.tr.* 15,19). Met andere woorden: je man halen betekent je verstand gebruiken.

Met bovenstaande schets zijn verschillende nuances te proeven van de manier waarop Augustinus als gelovige de verhoudingen tussen mannen en vrouwen beziet: van de ene kant ruimhartiger dan waarmee in onze dagen een beruchte tekst van Paulus soms nog steeds wordt toegepast. Anderzijds blijft Augustinus natuurlijk gebonden aan het mens- en wereldbeeld van de Romeinen en wellicht aan dat van de evangelist Johannes: het verstand is in die wereld als een man, omdat aan beiden een leidinggevend beginsel wordt toevertrouwd.

Wellicht deed het gebruik van dit beeld Augustinus toehoorders ook al de wenkbrauwen fronsen, want hij noopt zich tot een nadere bezinning waarom de man hier naar het verstand verwijst: 'Broeders en zusters, als mensen hun verstand niet gebruiken, leven zij als een dier. Wij hebben namelijk een levensbeginsel, een ziel. Maar als die ziel niet door het verstand wordt bestuurd, onderscheiden mensen zich niet van dieren. Zo'n ziel die zich volgens het lichaam roert en zich onbeheerst uitstort over de geneugten van het lichaam, beheerst het verstand. Als het menselijk leven goed geregeld is, bestuurt het verstand zonder twijfel de ziel, ook al maakt het verstand deel uit van de ziel. Wie behoort er nu man te heten: de bestuurder of de bestuurde?

In onze ziel is er dus iets dat verstand wordt genoemd. Dit deel van de ziel, dat verstand of geest heet, wordt door een hoger licht verlicht. Dit hogere licht waardoor de menselijke geest wordt verlicht, is God. Zulk licht was Christus. Zulk licht sprak met de vrouw. Maar zij was er niet bij met haar verstand om door zulk licht te worden verlicht. De Heer zei dus als het ware: Gebruik uw verstand om daardoor te worden onderricht en bestuurd. Beschouw dus de ziel zonder verstand als een vrouw. Beschouw het verstand te gebruiken als een man te hebben. Maar die man bestuurt zijn vrouw niet goed, als hij zich op zijn beurt niet door een hoger iemand laat besturen. Het hoofd van de vrouw is de man, het hoofd van de man is Christus (1 Kor. 11,3).

Hier sprak het hoofd van de man met een vrouw en was de man afwezig. De Heer zei als het ware: Haal uw hoofd erbij. Dan ontvangt dit zijn eigen hoofd. Roep dus uw man en kom hier terug. Dat wil zeggen: wees er dan bij. Nu bent u immers als een afwezige zolang u de stem van de waarheid niet begrijpt. Wees erbij, maar niet alleen. Wees erbij met uw man' (*Io.eu.tr.* 15,19).

Vijf mannen (Joh. 4,18)

'Maar de vrouw begrijpt er nog steeds niets van,' zo vervolgt Augustinus zijn commentaar op het Johannesevangelie, 'die man is er immers niet. 'Ik heb geen man,' zegt de vrouw. En dus gaat de Heer door met in geheimen te praten: 'Terecht zegt gij: ik heb geen man.' Waarom droeg de Heer er dan eerst op aan dat de vrouw haar man zou halen, als Hij nu blijkt te weten dat zij geen man heeft? Om de vrouw - en ons - tot dieper begrip te stimuleren, reageert Jezus aldus: 'Gij hebt vijf mannen gehad en die gij nu hebt is uw man niet. Hierin hebt gij de waarheid gesproken' (Joh. 4,17v in *Io.eu.tr.* 15,20). Voor Augustinus ligt hier een definitief keerpunt in het verhaal om nu afstand te nemen van elke letterlijke betekenis. 'Als we deze dingen letterlijk opvatten, lijken we nog steeds op die Samaritaanse vrouw. Maar als wij al iets van die gave Gods hebben geproefd, kunnen wij die dingen geestelijk behandelen' (*diu.qu.* 64,5). De vroegere en latere uitleg komen gedeeltelijk met elkaar overeen. Hij zoekt op drie manieren naar een figuurlijke betekenis van de vijf mannen.

1. De vijf mannen verwijzen naar de vijf boeken van Mozes

De eerste interpretatie heeft Augustinus naar eigen zeggen niet van zichzelf: 'Sommigen vatten de vijf mannen op als de vijf boeken die door Mozes zijn aangereikt.[10] En de opmerking 'Wie gij nu hebt, is uw man niet,' betekent volgens hen dat de Heer dat over zichzelf heeft gezegd.' De uitleg is dan aldus: eerst is de vrouw als aan vijf mannen dienstbaar geweest aan de vijf boeken van Mozes. Wie zij nu heeft - dat wil zeggen: met wie zij nu in gesprek is - is haar man niet omdat ze nog niet in Hem gelooft.

Augustinus neemt om twee redenen afstand van deze mogelijke verklaring. Ten eerste is er de vraag of Jezus' opmerking over de vijf mannen niet suggereert dat de vrouw die mannen niet meer bezat tijdens de ontmoeting met Jezus. Toch hechtte zij op dat moment nog geen geloof aan Jezus, maar kende zij als een echte Samaritaanse alleen gezag toe aan de vijf boeken van Mozes. Ten tweede wordt er met de voorgestelde uitleg impliciet van uitgegaan dat de vijf mannen uit het verleden - de vijf boeken van Mozes - op gespannen voet staan met Jezus als zesde man. En dat strookt niet met Jezus' eigen woorden: 'Als u in Mozes zou geloven, zou u ook Mij geloven. Mozes heeft namelijk over Mij geschreven' (Joh. 5,46). 'Hoe valt het dan met elkaar te rijmen dat iemand afstand neemt van de vijf boeken van Mozes om naar Christus te gaan, terwijl wie in Christus gelooft die vijf boeken niet in de steek mag laten maar geestelijk moet begrijpen en met nog meer verlangen moet omhelzen?' (*diu.qu.* 64,6 en *Io.eu.tr.* 15,21).

De eerste mogelijkheid stuit dus op grote bezwaren.

2. De vijf mannen verwijzen naar vijf reacties van de vrouw

Als tweede mogelijkheid leest Augustinus de opmerking over de vijf mannen als een verwijzing naar de eerste vijf reacties van de vrouw waarin zij vasthoudt aan de letterlijke betekenis van Jezus' uitspraken (Joh. 4,9.11v.15.17 en 18vv). De zesde man duidt dan op haar zesde reactie (Joh. 4,25), waarin zij Christus met name noemt (*diu.qu.* 64,6). Maar de zesde man is niet haar man. 'Want,' aldus Augustinus, 'de vrouw vergist zich nog steeds. Zij ziet immers niet dat Hij, op wiens komst zij hoopte, al gekomen was. Toch verdrijft de barmhartigheid van de Heer nu die vergissing alsof het een echtbreker is. Jezus zegt namelijk tegen haar: 'Dat ben Ik die met u spreekt' (Joh. 4,26). En zodra zij dat hoorde, gaf zij geen antwoord maar liet meteen haar emmer om water te putten in de steek en rende naar de stad. Zo geloofde zij niet alleen het evangelie en de komst van de Heer, maar verkondigde die ook!' (*diu.qu.* 64,8).

3. De vijf mannen verwijzen naar de vijf zintuigen

Als derde uitleg van de vijf mannen ziet Augustinus de vijf lichamelijke zintuigen (*diu.qu.* 64,8). De vijf mannen uit het verleden verwijzen aldus naar de ogen, de oren, de neus, de mond en de tastzin van het hele lichaam, waardoor iedere mens vanaf de

geboorte onderricht ontvangt. Zolang wij nog niet op het geestelijke licht reageren, blijven wij onderworpen aan de lichamelijke zintuigen en doorstaan wij het leven zonder enig begrip van de waarheid. Die fase is noodzakelijk voor zuigelingen en kleine kinderen die nog niets met het verstand kunnen doorgronden. En omdat de zintuigen de eerste levensfase besturen, worden zij mannen genoemd, dat wil zeggen: wettige echtgenoten, want zij zijn ons door de natuur geschonken bij de schepping van God. Wanneer mensen echter de leeftijd bereiken waarop zij ontvankelijk worden voor het verstand, benutten zij niet meer alleen de zintuiglijke bestuurders als zij de waarheid begrijpen. Zij bezitten dan om zo te zeggen het verstand als man, aan wie zij de zintuigen dienstbaar maken en aan wie zij hun lichaam laten gehoorzamen. Wanneer hun ziel niet langer aan de vijf mannen onderworpen is - dus niet meer aan de vijf lichamelijke zintuigen - maar het goddelijke Woord als wettige man bezit en ook hun geest zich aan Christus heeft gehecht omdat Christus het hoofd van de man is (1 Kor. 11,3), geniet de ziel in geestelijke omhelzing eeuwig leven zonder enige angst voor scheiding.

Wanneer de menselijke geest in gespannen verwachting aanwezig is en zich toegewijd aan God onderwerpt, begrijpt een mens wat geestelijk wordt bedoeld. Wanneer echter de ziel in een duivelse dwaling verkeert en zonder verstand lijkt, is een mens overspelig. 'Roep dus uw man,' zegt de Heer (Joh. 4,16): de geest die in u is. Daarmee kunt u geestelijke dingen begrijpen, als het licht van de waarheid u verlicht. Laat die geest aanwezig zijn wanneer Ik met u spreek. Dan kunt u het geestelijke water ontvangen (*diu.qu.* 64,7 en *Io.eu.tr.* 15,21-22).

Kortom: voor Augustinus kunnen de vijf mannen naar de vijf zintuigen verwijzen waarmee iedere mens in de eerste levensfase wordt gevormd, want zij besturen de ziel. Het zijn wettige mannen omdat ze door God gemaakt en aan de ziel gegeven zijn. Na verloop van jaren worden de vijf mannen in het bestuur opgevolgd door een nog betere man: het verstand waarmee mensen gevoelig worden voor geestelijke normen en waarden. Als mensen hun verstand verkeerd gebruiken, is hun ziel als het ware verbonden met een onwettige echtgenoot. Wanneer het verstand zich echter door het licht van Christus laat verlichten, is de ziel als het ware met de ware man in de echt verbonden.

De man op komst: Jezus als profeet beleden (Joh. 4,19)

Dat de vrouw haar gelovig verstand gaat gebruiken wordt volgens Augustinus in zijn Johannestractaat meteen op een diepzinnige manier duidelijk: 'De vrouw sprak tot Jezus: 'Heer, ik zie dat Gij een profeet zijt' (Joh. 4,19). De man is op komst maar Hij is nog niet helemaal aanwezig. Zij vond de Heer een profeet. Hij was ook een profeet, want Hij zegt over zichzelf: 'Geen profeet is aangenaam in zijn eigen vaderstad' (Luc. 4,24). De vrouw noemt Jezus dus al een profeet. Zij dwaalt daarom niet meer zo erg. Ze begint haar man te roepen en de echtbreker buiten te sluiten: 'Ik zie dat U een profeet bent.' En zij begint vragen te stellen over wat haar dikwijls bezighoudt' (*Io.eu.tr.* 15,23).

Op de hoogte van het hart (Joh. 4,20-24)

Het vraagstuk van de vrouw houdt verband met de onenigheid tussen de Samaritanen en de joden over de vraag waar God het beste kon worden aanbeden. De joden aanbaden God in de tempel van Salomo in Jeruzalem. De Samaritanen deden dat niet omdat zij er zo ver vandaan woonden. Zij hadden daarom de berg Gerizim als centrale plaats voor gebed verkozen. Hun tempel was in 129 v.Chr. op last van de joodse koning Johannes Hyrcanus verwoest. Beide groepen gingen volgens Augustinus prat op hun eigen hoogte: de joden pochten op hun tempel in het verheven Jeruzalem. De Samaritanen snoefden over hun berg en over hun oudere gebedstradities (*Io.eu.tr.* 15,23).

Wat leert de Heer evenwel op dit ogenblik de vrouw, nu haar man als het ware bij haar is aangekomen? 'Geloof Mij, vrouw. Het uur komt dat gij noch op deze berg, noch te Jeruzalem de Vader zult aanbidden. Het uur komt en is er nu, dat de waarachtige aanbidders de Vader zullen aanbidden in geest en waarheid, want de Vader zoekt zulke aanbidders. God is geest en wie Hem aanbidden, moeten aanbidden in geest en in waarheid' (Joh. 4,21-24). En Augustinus tekent hierbij aan: 'Als God stof was, moest men Hem in een tempel aanbidden omdat de tempel van stof is. Maar God is geest en wie Hem aanbidden, moeten Hem dus in geest in waarheid aanbidden' (*Io.eu.tr.* 15,24).

Wij waren naar buiten gegaan maar worden naar binnen gestuurd: wie zich God meer nabij waant op een hoge berg of in een verheven tempel, komt bedrogen uit. God woont weliswaar in den hoge maar Hij ziet neer op de nederige. 'De Heer is nabij. Voor wie? Hooggeplaatsten misschien? Voor wie nederig is van hart (Ps. 34 (33),19). Wat een wonder! God woont in den hoge en Hij treedt nader tot wie nederig is. Verheven de Heer, die de nederige ziet maar van verre de trotse doorgrondt (Ps. 138 (137),6). Trotsaards beziet hij op een afstand. Hij benadert hen minder naarmate zij zich hoger wanen. Zoekt u dus een berg? Daal af om erbij te komen. Wilt u echter stijgen? Stijg dan, maar zoek geen berg. Stijgen doet men in het hart, in het tranendal (Ps. 84 (83),6v). Dit dal bevat nederigheid. Vat dit alles dus innerlijk op. En als u misschien een hoge plek, een heilige plek zoekt: maak uw innerlijk dan tot een tempel voor God. Gods tempel is immers heilig en dat bent u (1 Kor. 3,17). Wilt u in een tempel bidden? Bid in uzelf. Maar wees eerst een tempel voor God. Dan verhoort Hij de bidder in zijn tempel' (*Io.eu.tr.* 15,25).[11]

De man aanwezig: Jezus als messias bekend (Joh. 4,25v)

De vrouw had Jezus al een profeet genoemd. Na Jezus' onderricht over de vraag hoe en waar God te aanbidden, legt zij zelf verband met de messias: 'Ik weet dat de Messias komt, die Christus wordt genoemd. Wanneer die komt, zal Hij ons alles verkondigen' (Joh. 4,25). Zij zinspeelt daarmee aldus Augustinus op het feit dat de Messias bij zijn komst de berg zal verachten en de tempel omverzal werpen om iedereen in geest en waarheid te leren aanbidden. De vrouw had dus al weet van dat messiaanse onderricht, maar erkende Hem die haar op dat moment onderricht gaf, nog niet als de Messias. Thans verdient zij te worden ingelicht (*Io.eu.tr.* 15,27). Jezus zegt dan ook tot haar: 'Ik ben het die met u spreekt' (Joh. 4,26). De vrouw heeft haar man geroepen. Haar man is het hoofd van de vrouw geworden en Christus is het Hoofd van de man geworden (1 Kor. 11,3). Nu is de vrouw in het geloof toegerust en wordt zij bestuurd om goed te leven (*Io.eu.tr.* 15,28).

De leerlingen op hun retour (Joh. 4,27)

Zodra Jezus zich als Messias aan de vrouw heeft bekendgemaakt, komen de leerlingen terug uit de stad. Zij staan verwonderd dat zij Jezus in gesprek zien met een vrouw. Augustinus laat geen gelegenheid voorbijgaan om de leerlingen op de korrel te nemen: 'Zij verwonderden zich erover dat Hij die gekomen was om het verlorene te zoeken, een verloren mens opzocht!' (Mat. 12,11-14, Luc. 15,3-9 en 19,10). Met andere woorden: de leerlingen hebben Jezus' onderricht maar slecht ter harte genomen (*Io.eu.tr.* 15,29). Deze visie van Augustinus op Jezus' leerlingen krijgt rond dit evangeliegedeelte zelfs nog een vervolg.

De kruik achtergelaten (Joh. 4,28)

Nu de vrouw haar verstand gebruikt en Christus de man van haar verstand heeft laten worden, bekommert zij zich niet meer om het water in de letterlijke betekenis van het woord: zij laat haar waterkruik achter en loopt naar de stad. 'Daaraan mag niet onzorgvuldig worden voorbijgegaan,' aldus Augustinus. 'Nu de vrouw de Heer in haar hart had opgenomen, kon zij niets anders doen dan de kruik wegzetten en snel te gaan verkondigen: zij wierp de begeerten weg

en snelde voort om de waarheid te verkondigen. Zij legde de waterkruik neer die haar geen nut maar eerder last bezorgde, want nu begeerde zij om met dat andere water te worden verzadigd. Om Christus te verkondigen wierp zij de last af, rende naar de stad en sprak tot de mensen' (*Io.eu.tr.* 15,30; *diu.qu.* 64,8).
Het ontgaat Augustinus daarbij niet dat de Samaritaanse de bewoners van Sichar in vragende vorm de Messias verkondigt: 'Zou Hij soms de Messias zijn?' (Joh. 4,29). Dat gebeurt volgens hem niet voor niets, want met deze schroom wordt voorkomen dat de medeburgers boos op haar worden en haar verontwaardigd achterna zouden zitten (*Io.eu.tr.* 15,30).

De leerlingen op bijles (Joh. 4,31-34)
Intussen ontstaat tussen Jezus en zijn leerlingen eenzelfde soort misverstand over voedsel zoals eerst tussen Jezus en de Samaritaanse over water was ontstaan. Na hun terugkeer uit Sichar met volop mondvoorraad dringen de leerlingen bij Jezus aan om wat te eten. Maar Jezus reageert: 'Ik heb een spijs te eten die u niet kent,' waarop de leerlingen zich afvragen: 'Zou iemand Hem soms te eten hebben gebracht' (Joh. 4,31vv). Augustinus vergelijkt dit misverstand met dat tussen Jezus en de Samaritaanse (Joh. 4,7 en *diu.qu.* 64,4): 'Geen wonder dat die vrouw dat van het water niet had begrepen: de leerlingen begrijpen het niet eens van die spijs! Maar Hij hoorde ze denken en onmiddellijk leert Hij hen als hun leraar, niet langs een omweg zoals haar van wie Hij de man miste, maar openlijk. Jezus zei hun: 'Mijn spijs is de wil te doen van Hem die Mij heeft gezonden' (Joh. 4,34). Bij die vrouw was het dus ook zijn drank dat Hij de wil deed van Hem die Hem gezonden had' (*Io.eu.tr.* 15,31).

Voor de oogst gereed (Joh. 4,35-38)
Vervolgens maakt Jezus zijn leerlingen attent op de gereedstaande oogst van gelovigen. Hij zendt hen als maaiers naar de velden waar de voorouders van het geloof in het verleden al op hadden gezwoegd en de profeten al op hadden gezaaid. De Samaritaanse was het levende bewijs van een rijpe vrucht. Jezus' leerlingen kunnen dus als maaiers aan de slag in de streken waarin zij rondtrekken. Van die eerste oogst zal krachtig zaad worden gewonnen waarmee de oppervlakte van de hele aarde zal worden ingezaaid. Dat gewas groeit in onze dagen temidden van onkruid. De oogst daarvan zal op het einde der tijden worden binnengehaald, niet door de leerlingen maar door engelen (Mat. 13,39 in *Io.eu.tr.* 15,32).

De Samaritaanse: beeld van de kerk (Joh. 4,39-42)
Augustinus eindigt zijn commentaar met enkele korte opmerkingen over het slot van dit lange evangelieverhaal: 'Eerst heeft de vrouw verkondigd en hebben de Samaritanen op haar getuigenis geloofd. Zij vroegen Christus bij hen te blijven en Hij bleef daar twee dagen en nog meer gingen geloven. En toen zij hun geloof hadden geschonken, zeiden ze tot de vrouw: 'Nu geloven wij niet meer om wat u hebt gezegd, want wij hebben Hem zelf gehoord en wij weten dat deze werkelijk de Redder van de wereld is' (Joh. 4,39-42). Eerst om het oordeel van de vrouw, later om de aanwezigheid van de Heer. Zo gaat het vandaag nog steeds met wie nog geen christen zijn: zij komen tot Christus, omdat die vrouw - dat wil zeggen de kerk - over Hem bericht en zij komen vanwege haar oordeel tot geloof. Dan blijft Hij twee dagen bij hen - dat wil zeggen: Hij geeft hun de twee geboden van de liefde (Mat. 22,37v, Mar. 12,29vv en Luc. 10,27). Daarna geloven zij in een veel groter aantal en vaster in Hem, want Hij is waarlijk de Redder van de wereld' (*Io.eu.tr.* 15,33).

Vergelijking tussen de eerste en tweede uitleg: diu.qu. 64 en Io.eu.tr. 15
Augustinus' beschouwingen bij het evangelie over Jezus' ontmoeting met de Samaritaanse vrouw zijn in hoofdzaak op te slaan in *diu.qu.* 64 en *Io.eu.tr.* 15. De eerste tekst omvat in de uitgave van Migne vier kolommen; de tweede omvat in dezelfde uitgave twaalf kolommen.[12] Het is dus vanzelfsprekend dat in het tweede commentaar uitgebreider en op meer details van het evangelieverhaal wordt ingegaan. De stijl van het Johannestractaat draagt sporen van mondeling taalgebruik; in *diu.qu.* hanteert Augustinus een schrijfstijl. Maar naast de uiterlijke verschillen tussen beide teksten zijn er ook diepere inhoudelijke verschillen te traceren. Daarover tenslotte enkele opmerkingen.
Het valt ten eerste op dat Augustinus de uitleg in *diu.qu.* over het zesde uur als een verwijzing naar de zesde levensfase van een mens later niet meer overneemt in *Io.eu.tr.* Daarin benut hij alleen de uitleg over de zes tijdperken. Men kan slechts vermoedens uiten over het waarom: gebeurt dat omdat alle lezers en hoorders in het zesde tijdperk leven, maar niet ieder in de zesde levensfase verkeert?
Ten tweede valt op dat Augustinus de afstand met de Samaritanen in *diu.qu.* vergroot door alleen hun afgodspraktijken te benadrukken en zo te verklaren waarom zij geen contacten onderhielden met de bewoners van Judea. In *Io.eu.tr.* beperkt Augustinus zich tot de kanttekening de Samaritanen als vreemdelingen te beschouwen. Daarmee schept hij een kader waarin de Samaritaanse beeld van de kerk wordt, omdat de kerk als een vreemdelinge was voor de joden: zij had immers voor een groot deel haar wortels in de heidense volkeren. 'Laat ons dus in deze vrouw onszelf aanhoren en herkennen,' heet het in *Io.eu.tr.* In *diu.qu.* klinkt dat heel anders: ... *ne huic ipsi adhuc mulieri Samaritanae similes esse uideamur.*
Ten derde valt op dat Augustinus in *diu.qu.* drieërlei uitleg van de vijf mannen geeft: zij verwijzen naar de vijf boeken van Mozes, naar de vijf zintuigen in de eerste levensfase en naar de vijf antwoorden van de vrouw. In *Io.eu.tr.* blijft deze laatste mogelijkheid onvermeld en wordt de eerste mogelijkheid eigenlijk maar heel kort aangestipt. In *Io.eu.tr* ligt alle nadruk op de uitleg met de zintuigen en ziet Augustinus de zesde man als het door Christus verlichte verstand. Deze uitleg benut hij - anders dan in de *diu.qu.* - in het vervolg van zijn uitleg wanneer de Samaritaanse vrouw Jezus eerst als profeet belijdt en vervolgens als de Messias krijgt bekendgemaakt. Daarmee wordt de vrouw beeld van elke gelovige en kan andersom geredeneerd iedere gelovige zich identificeren in die vrouw bij de bron: eerst geleid door vijf zintuigen, vervolgens geleid door de het zoekende verstand en tenslotte onder de hoede van het door Christus verlichte verstand.
De vergelijkingspunten laten zien dat Augustinus er in zijn verkondiging steeds meer op uit is zijn luisteraar of lezer door identificatie aan het evangelieverhaal te laten deelnemen. In het verhaal bij de Jakobsput gaat het er dus om ons in te leven in de rol van de vrouw en geen kritische omstanders te blijven.

Welke vrouw wil zes mannen? Aanvankelijk dacht ik: Niemand natuurlijk! Maar als ik Augustinus' uitleg goed begrijp, luidt zijn conclusie: elke vrouw wil zes mannen. Sterker nog: elke man is als een vrouw met zes mannen! De Samaritaanse vrouw is namelijk beeld van alle gelovigen, mannen en vrouwen.

Hans van Reisen
studiesecretaris Augustijns Instituut Eindhoven

1 *Deze bijdrage is een bewerkte en verkorte vorm van de inleiding voor een werkdag voor studenten theologie, filosofie en klassieke talen op zaterdag 15 februari 1997.*
2 *Over Augustinus' uitleg over de Samaritaanse vrouw bestaan slechts twee publicaties.*
Een oudere studie: Marie COMEAU, Saint Augustin: exégète du quatrième évangile, Paris 1930, blz. 147-148, geeft Augustinus' visie beknopt en accuraat weer: de Samaritaanse is beeld van de kerk,

omdat zij een vreemdelinge is en de kerk voor de joden uit vreemdelingen is ontstaan. De Samaritaanse kan daarom beeld worden van elke gelovige, van wie de ziel zich voor de Waarheid opent. Daarop volgt dan een bespreking van Augustinus' interpretatie van de vijf mannen van de vrouw als de vijf zintuigen van iedere gelovige.
Van recenter datum is Silvano SCALABRELLA, 'La Samaritana segno di riconciliazione' in: Studium 81 (1985), blz. 789-797. Centrale these in dit artikel is dat de Samaritaanse zich bekeert van peccatrix tot predicatrix.

3 *De Latijnse tekst van deze verhandeling is op te slaan in Radboud WILLEMS OCB, Sancti Aurelii Augustini In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV (= CCL 36), Turnhout 1954. De van dit werk in het Nederlands vertaalde fragmenten steunen op een door dr. Cl. BEUKERS SJ gemaakt ontwerp, dat aan het Augustijns Instituut in beheer werd toevertrouwd.*

4 *De Latijnse tekst hiervan is terug te vinden in Almut MUTZENBECHER, Sancti Aurelii Augustini De diversis quaestionibus octoginta tribus (= CCL 44/1), Turnhout 1975. De voor deze bijdrage belangrijke gedeelten zijn door de schrijver van deze bijdrage in het Nederlands vertaald.*

5 *De datering van Io.eu.tr. zoals voorgesteld door S. ZARB, Chronologia Tractatuum S. Augustini in Evangelium Primamque Epistulam Ioannis Apostoli, (= Angelicum 10 (1933), blz. 50-110), Roma 1933, is nadien door andere geleerden weerlegd. Anne-Marie LA BONNARDIÈRE, Recherches de chronologie augustinienne, Paris 1965, dateert Io.eu.tr 1-16 in de winter van het jaar 407. De datering van diu.qu. ligt ergens tussen 388 en 397.*

6 *In enkele andere werken wordt alleen gezinspeeld op deze evangeliepassage. In Locutionum libri septem wordt in loc.Gn. 88 een vergelijking gemaakt op grond van Genesis 24,17.43-44: een dienaar van Abraham bemiddelt voor Isaak in een geschikte huwelijkspartner en vraagt bij de bron in den vreemde te drinken aan Rebekka, die een verwante van Abraham blijkt.*

7 *In Io.eu.tr. 15,2-4 heeft Augustinus dan al aandacht besteed aan de gevoelige verhoudingen tussen Jezus en de Farizeeën. Met een samenvatting van Io.eu.tr. 2-4 verduidelijkt Augustinus de betekenis van het feit dat hoewel Jezus niet zelf doopte, Hij toch meer dan Johannes doopte (Joh. 4,2).*

8 *In de herziene Willibrordvertaling wordt hierover opgemerkt: 'Vrouwen kwamen gezamenlijk 's morgens en 's avonds naar de bron; mogelijk is deze vrouw door de gemeenschap uitgestoten, wat dan soms in verband wordt gezien met haar in vers 18 vermelde levenswijze' (De Bijbel uit de grondtekst vertaald, 's-Hertogenbosch 1995, blz. 1577 n.7). De vermeende uitstoting staat voor schrijvers van zo'n voetnoot blijkbaar niet in tegenspraak met het optreden van de vrouw zoals beschreven in vers 29v: haar getuigenis maakt zo'n indruk op de bewoners van de stad dat dezen op haar woord de stad uitgaan naar Jezus toe.*

9 *Deze twee fragmenten (Joh. 4,7 en 31-34) benut Augustinus omgekeerd als enige uit dit verhaal om andere bijbelteksten van uitleg te voorzien. Dat gebeurt vooral in zijn Psalmuiteenzettingen, zie en.Ps. 34,2,4, en.Ps. 61,9, en.Ps. 68,1,14 en Ps. 108,19. Zie ook in s. 99,3 waar Johannes 4,7 in verband wordt gebracht met de uitleg van Lucas 7,36-50: Jezus verlangt naar wie Hem te eten (Farizeeër) en te drinken wil geven (Samaritaanse vrouw).*

10 *Vgl. Ambrosius, Expositio in euangelium secundum Lucam 7,199 en 9,38.*

11 *Voor de volledigheid zij aangetekend dat Augustinus in Io.eu.tr. 15,26 ingaat op de betekenis van het heil uit de joden (Joh. 4,22). Hier betrekt Augustinus dat heil alleen op de tot Jezus Christus bekeerde joden of de uit het jodendom afkomstige christenen zoals de apostelen, de profeten en alle heiligen die hun eigendommen verkochten en de opbrengst ervan aan de voeten van de apostelen neerlegden. Voor veelomvattende studies over Augustinus' visie op de verhoudingen tussen joden en christenen zie B. BLUMENKRANZ, Die Judenpredigt Augustins: ein Beitrag zur Geschichte der jüdisch-christlichen Beziehungen in den ersten Jahrhunderten, Basel 1946 / Paris 1973/2 en M.J. DUBOIS, 'Les juifs, le judaïsme et Israël dans la théologie de saint Augustin' in: Rencontres avec le judaïsme en Israël, Jérusalem 1983, blz. 53-118.*

12 *Vgl. J.P. MIGNE (ed.), Patrologia Latina (PL), Paris 1841: PL 40,54-59 en PL 35,1510-1522.*